

КАНОНИЗАЦИЈА АЛОЈЗИЈА СТЕПИНЦА – QUO VADIS?***

АПСТРАКТ: Питање канонизације Степинца, наравно, представља унутрашње питање Католичке цркве, али је, свакако, и чин који има значајну политичку, па и историјску тежину. И као такав, тај чин подлеже суду јавности. Имајући у виду да је главни проблем Степинца његово политичко (не)делање у Независној Држави Хрватској (НДХ), реч је о питању које се никако не може свести на ниво српско–хрватских односа, још мање на ниво Срба православца и Хрвата католика. Прво, жртве у НДХ нису били искључиво Срби, већ и Јевреји, Роми, као и сами Хрвати антифашисти. Друго, НДХ је била продукт нацизма и однос према том политичком наслеђу треба посматрати из перспективе универзалних људских вредности и односа према нацизму и фашизму. Сврха овог рада је управо препознавање тог историјског момента и вера да допринос у таквој расправи доприноси истини и миру.

Кључне речи: Степинац, НДХ, етика, канонизација, право.

I Контрверза Степинац

Већина списа која се бави Алојзијем Степинцом могла би да се подведе под шири наслов „Степинац – злочинац или светац?“. Свако разматрање о овом загребачком надбискупу и кардиналу заправо представља његово подвођење под једну од две наведене категорије. Злочинац и светац су две дијаметрално супротне категорије. Како је могуће да нечији *curriculum vitae* продукује толико материјала од кога се могу градити прототипи и злочинца и свеца? Код тако опречних категорија, очигледно је да су присталице, с једне стране, и опоненти, с друге стране, толико ушанчени у својим супротстављеним рововима мишљења да се поставља питање сврхе било какве научне обраде. За једне ће он, свакако, бити светац и у његовој биографији видеће само позитивне моменте или чак може бити слављен због злочина који му се приписује. И обрнуто.

Питање канонизације Степинца, међутим, јесте питање од историјског значаја, нарочито имајући у виду утицај и број верника католичке цркве. Једна од најбројнијих и утицајнијих светских религија има несумњиви значај па, самим тим, и одговорност за одређивање према оваквом питању. Религије, као и идеологије, имају специфичну тежину, посебно када окупљају тако велики број присталица. Многе од њих, иако у својим базичним учењима имају хуманистичке принципе и добре намере, у пракси се често претварају у своју супротност. Отуда оне могу својим ставовима поспешивати толеранцију, мир и дијалог. Међутим, могу производити нове тензије и представљати плодносно тло за неке нове сукобе. Зато је похвално формирање мешовите комисије која треба да, у дијалогу Католичке цркве и Српске православне цркве, испита Степинчев живот. Међутим, имајући у виду да је главни проблем Степинца његово политичко (не)делање у Независној Држави Хрватској (НДХ), реч је о питању које се никако не може свести на ниво српско–хрватских односа, још мање на ниво Срба православца и Хрвата католика. Прво, жртве у НДХ нису били искључиво Срби, већ и Јевреји, Роми, као и сами Хрвати антифашисти. Друго, НДХ је била продукт нацизма. Стога однос према политичком наслеђу НДХ треба посматрати из перспективе универзалних људских вредности и односа према нацизму и фашизму.

* Саво Манојловић, истраживач приправник. Електронска адреса: savomanojlovic@yahoo.com.

*** Рад представља део научног и истраживачког ангажовања истраживача на пројекту „Српско и европско право – упоређивање и усаглашавање“. Пројекат број 179033, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС, реализује се у Институту за упоредно право у периоду 2011–2016.

Сврха овог рада јесте управо препознавање историјског момента и вера да учествовање у оваквој расправи заправо доприноси истини и миру. Наравно, осветљавање живота одређене личности која је на путу да постане светац из моралне и правне перспективе, са догматичког становишта можда уистину и нема упоришта. Наиме, да ли ће ко постати светац не зависи од моралне исправности нечијег живота. Напротив, хришћанство познаје неке од највећих грешника који су након извесног преображаја постали свети. Чувена је прича о апостолу Павлу, који је најпре, као Савле, прогонио хришћане, да би након катарзе и ослепљења, када му се јавио Христос („Савле, Савле зашто ме прогониш?“), доживео преображај и постао ватрени поборник хришћанства. Такође, један критеријума за канонизацију јесте учињено чудо.

Управо зато овај рад нема амбиције да канонизацију Алојзија Степинца обради из теолошког аспекта, већ је реч о спису који покушава да да један објективни поглед на личност Алојзија Степинца и његову улогу на овим просторима у току II светског рата.

Приликом анализе Степинчевог живота, ствари и чињенице треба посматрати у ширем контексту и у својеврсној симбиози, а оставити се заблуда да је озбиљан научни и аргументацијски приступ издвајају поједине чињенице, прочишћавати их и онда квазииндукцијом на њима заснивати судове који су заправо проста памфлетистичка пропаганда.

II Степинчева улога у Независној Држави Хрватској (НДХ)

Степинац је стварање НДХ дочекао као загребачки надбискуп и личност од огромног верског и националног ауторитета међу тадашњим католичким хрватским живљем. Самим тим, његове речи и поступци имали су огромну тежину и одјек у тадашњим друштвено-политичким приликама. Алојзије Степинац дочекао је уз поздраве и честитке формирање НДХ, као творевине настале распарчавањем тадашње Краљевине Југославије под налетом нацистичке Немачке, сматрајући тај дан прекретницом и чином Божје провидности¹. Сам Степинац не само што је формално величао овај догађај, већ се залагао да Ватикан формално призна НДХ. Е. Гитман наводи да је Павелић, након што је у Ватикану био примљен под формом приватне, индивидуалне посете, а не у оквиру званичне аудијенције, извршио притисак на Степинца да заложу свој ауторитет код Свете столице да би НДХ добила формално признање². Но, ова тврдња не поткрепује се никаквим релевантним извором нити доказом. Такође се у литератури наводи теза о постојању „тензије“ између Степинца и Павелића, која се поткрепује тврдњом да Степинац није дочекао Павелића на железничкој станици 13. априла 1941. године, а затим и да је Павелић за четири године присуствовао само једном богослужењу у Загребачкој катедрали. Реч је о тезама које, када се мало боље анализирају, представљају и више него натегнуте ставове. Околност да се Степинац није појавио на железничкој станици када је долазио Павелић заиста не указује ни на какав анимозитет, осим ако не постоје отворени показатељи да је реч о бојкоту. Исто важи и за Павелићеве изостанке са богослужења у Загребачкој катедрали. Насупрот томе, стоје чињенице да је Степинац прве контакте са Павелићем има пре коначног слома, док је рат у Југославији још увек трајао³. Такође, у свом поздраву „младе хрватске државе“, он позива свештенство на „чување и унапређење НДХ“. Том приликом истиче: „Ми вјерујемо и очекујемо, да ће Црква у ускрсној држави Хрватској моћи у пуној слободи навјештати необориве принципе вјечне Истине и Правде“⁴. Такође, 25. и 26. јуна 1941. године, Степинац на пријему са комплетним кором епископата поздравља Павелића „као њезина државног поглавара, с обећањем искрене и лојалне сарадње за бољу будућност наше домовине“⁵. Пре тога, 27. априла 1941. године, бележи, након сусрета са Павелићем, да на свему иде на руку Римокатоличкој цркви, као и да је реч о личности која неће толерисати Српску православну цркву⁶. Из изнетих података уистину је јасно да се суд о постојању тензије између Павелића и Степинца, а на основу података да се на одређеним местима нису сусретали, никако не може сматрати релевантним. Напротив, јасно је из Степинчевих јавних иступа да се он крајње позитивно односио према НДХ и према њеном поглавару Павелићу.

Врло брзо након стварања НДХ, постаје белодано јасно све о карактеру режима и односу према нехрватском становништву. Већ 25. априла, дакле пре Степинчеве афирмативне констатације о Павелићевом позитивном односу према Римокатоличкој цркви и нетолерантном односу према Српској православној цркви, забрањује се „упораба“ ћириличног писма и затварају се све школе које је водила СПЦ. Конфискује се имовина Карловачке митрополије, забрањује се придев „српски“ и „сремски“ у свим насељима и замењује придевом „хрватски“. Срби православци у Загребу морају да носе плаве траке око руке⁷. Оснива се и Уред за рушење

1 P. Ilić, *Vatikan i slom Jugoslavije u Drugom svetskom ratu*, 1995, стр. 291.

2 E. Gitman, A question of judgment: dr. Alojzije Stepinac and the Jews, *Review of Croatia history*, 1/2007 стр. 50.

3 P. Ilić, op. cit, стр. 291.

4 F. Jelić-Butić: *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*, 1977, стр. 215.

5 V. Novak, *Magnum crimen*, 1986, стр. 572.

6 V. Terzić, „*Slom Kraljevine Jugoslavije 1941.*“, *Uzroci i posledice poraza*, Beograd, 1982, стр. 209. Преузето из: R. Radić, *Alojzije Stepinac i odnos prema Srbima i pravoslavlju* (рад је у фази објављивања).

7 V. Novak, op. cit., стр. 603, ф. 15.

православних цркава, који престаје са радом тек након формирања Хрватске православне цркве.⁸ Такође, оснивају се логори, спроводе убиства, спроводе бројни застрашујући злочини и разарају културна добра.

Степинац је 20. јануара 1942. године постављен од стране Пија XII за викара усташке, добранске и италијанске војске⁹. Исте године, Степинац постаје члан Хрватскога државног сабора. На отварању Сабора држи говор у коме поново слави Павелића: „Поглавниче! Обнова Хрватског сабора доказом је ваше дубоке и живе свијести, одговорности, који големи терет желите подијелити са својим сурadницима. И ту обнову прати молитва цркве и наших срдаца: нека вјечни судца, који управља удесима народа, својом свемоћном десницом узиди у темеље Хрватскога Сабора и уреже у срца свију ваших сурadника исто тако дубоку и живу свијест и одговорност, да могу вас, Главара Независне Државе Хрватске, успјешно помагати у обнови и подизању драге нам домовине на вјечним темељима еванђеоских Христових начела”¹⁰.

С друге стране, истичу се позитивни потези Степинца. Тако постоје сведочења да је у одређеним случајевима Степинац спасавао нехрватско становништво (Србе и Јевреје) изложене прогону¹¹. Диана Будисављевић, аустријска хероина која је учествовала у спасавању хиљаде и хиљаде деце из усташких логора, међутим, наводи да је Степинац тек од 1943. године почео пружати озбиљнију помоћ, а да се пре тога или правдао да не може помоћи или у празно обећавао¹², али се може сматрати неспорним да је у одређеним ситуацијама помагао у спасавању.

У неким моментима, па чак и на самом почетку, указивао је на одређене појаве у НДХ. Тако је у писму министру унутрашњих послова од 22. маја 1941. године указивао на „све строже и строже одредбе које једнако погађају и криве и недужне”¹³. Такође, 30. маја 1941. године, указивао је у писму, такође Артуковићу, да расни закони не би требало да се односе на католике неаријевце, односно Јевреје који су прешли у католичанство¹⁴. У писму Павелићу, 21. јула 1941. године, Степинац не доводи у питање транспорт у логоре, већ апелује на потребу за хуманим приступом¹⁵. Ова три писма врло често се истичу као сведочанство Степинчеве побуне против усташких злочина. Но, у суштини, они су доста млака сугестија, пре него критика тадашњег режима. Уистину, овај приступ се често правда дипломатичношћу и залагањем Степинца да побољша положај прогнаних. Но, суштински јавна подршка, а блага сугестија која не дотиче меритум проблема, јасно је, не издвајају Степинца као неког ко је роварио и изнутра радио против тадашњег режима. Његова нешто оштрија критика изражена је у писму Павелићу тек 24. фебруара 1943. године, када, након убиства седам словенских свештеника, Јасеновац карактерише као „срамотну љагу за НДХ”¹⁶.

Постоје тврдње и да је Степинчев живот због његових иступа био угрожен. Међутим, не постоје озбиљнији докази који поткрепују ове тврдње. Напротив, Степинац је 1944. добио одликовање „Ред за заслуге – Велеред са звиездом”, уз образложење у *Народним новинама*, службеном гласилу НДХ: „Што се као метрополит загребачки одлучно узпротивио народњивању међимурског хрватског пучанства посредством страних свештеника и што је просвједовао због непријатељског бомбардирања незаштићеног загребачког грађанства. Што је као надбискуп раскринкавао у земљи и изван земље одметнике с подручја Независне државе Хрватске.”¹⁷ Такође, иако је два пута (1970. и 1994) поднет предлог меморијалном израелском центру Јад Вашем (*Yad Vashem*) да се Степинцу због тога што је спасао одређени број Јевреја додели награда „Праведник међу народима”, оба предлога су одбијена, јер је за ову награду потребно да је приликом спасавања био угрожен његов живот.

Степинац се често оптукује да заправо није подигао глас у довољној мери против усташких злочина. Браниоци његовог дела истичу да у тренутним околностима он једноставно није могао више. Међутим, писмо Степинца католичком кардиналу Маљонеу (*Maglione*) од 23. маја 1943. године демантује ове тврдње. Имајући у виду да су у то време стизале честе притужбе Ватикану на усташке злочину и улогу католичке цркве на подручју НДХ, Степинац у писму негира улогу католичке цркве, указујући да је Римокатоличка црква заправо штитила прогоњене, а затим указује да су злочини инциденти неодговорних појединаца, мимо знања руководства НДХ или чак у супротности са њиховим одлукама. Такође, у писму говори о „српској пропаганди”, а спомиње и српска зла, и то у једном осетљивом моменту када се Срби у тадашњој НДХ брутално затиру.¹⁸

У време НДХ, проблем преласка нехрватског становништва у католичанство представљао је један од главних проблема. Степинац је уистину често подржавао процес покрштавања, „зато постоје и упутства

8 *Ibid.*, стр. 342.

9 *Ibid.*, стр. 857–858.

10 *Katolički list*, 9, 26. II. 1941. Преузето из: Р. Радић, *op. cit.*, фус. 68.

11 E. Gitman, *op. cit.*, стр. 51–58.

12 „Записи под датумима: '3. проsinca 1941', '26. svibnja 1942', '28. svibnja 1942' i '23. siječnja 1943', *Dnevnik Diane Budisavljević 1941.-1945.*, ur. Josip KOLANOVIĆ, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, 8, Zagreb, 2002, 20, 54–55 „117”. Преузето из: Р. Радић, *op. cit.*

13 J. Krišto, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska*. Dokumenti, Knjiga druga, Zagreb, 1998, стр. 50–51.

14 *ibid.*

15 *ibid.*, стр. 77–78.

16 J. Krišto, *op. cit.*, стр. 255.

17 I. Gabelica, „Blaženi Alojzije Stepinac u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj”. Преузето из: Р. Радић, *op. cit.*

18 Anneux II, *L'Archeveque de Zagreb Stepinac au Cardinal Maglione nr. 50/Pr*, Zagreb, 24 mai 1943, *Actes*, 9, стр. 221–224.. Преузето из: Р. Радић, *op. cit.*

која су слата из надбискупске канцеларије и двора". „Али он је био велики противник злочина и принуде на који се то радило, другим речима – начином на који се народ присиљавао да се преведе у другу веру. Он је сматрао да тај народ треба да буде припремљен за то, да зна шта је католичка вера. Међутим, усташе у том погледу нису имале много ни стрпљења ни обзира према њему."¹⁹

Занимљива је промеморија коју су у Београду 1. марта 1942. године Ватикану упутили словенске католичке старешине које живе у Србији, а где се, између осталог, каже и следеће: „Сваки непристрасни проматрач прилика у Хрватској мора признати да се прелазак православних у католичку вјеру врши у знаку најгорег политичког насиља, што га човјек уопће може замислити. Између осталог, за доказ нека послужи позив штампан у бискупској штампарији у Ђакову у којем се позивају православци да се 'чим прије јаве у католичку цркву', јер ће тобоже 'као католици моћи остати у својим домовима' те ће се несметано посветити својим домовима и одгоју своје дјеце."²⁰

У представци Павељићу од 20. новембра 1941, Степинац пише да „рад на вјерским пријелазима треба бити повјерен хрватским католичким бискупима", који су једини позвани, „да тим светим радом диригирају на добро и корист свете Католичке цркве и хрватскога народа уједињеног и ослобођеног у Независној Држави Хрватској"²¹. Јасно је, међутим, да залагање за добровољни прелазак у католичанство јесте становиште потпуно одељено од реалности у моменту када заправо смрт представља другу алтернативу. То је било јасно и Степинцу, што се види из његовог описа сусрета са службеником квислиншке Владе Србије и делегатом Црвеног крста, 1941. године:

„Захвалио ми је што сам учинио за Србе и молио за интервенцију. Ја сам му рекао, да сам противан масовним прелазима у Кат. Цркву, нашо ми је одговорио: 'Преузвишени, нека сви побу, само да спасу живе.'²²

Степинац је, несумњиво, био истакнута и утицајна личност у НДХ. Он није имао висок војни, па донекле ни политички положај, иако је био члан Хрватског сабора, дакле део тадашњег политичког система, али је био највиши црквени великодостојник тада доминантне религије у држави која је желела истребљење засновано не само на националној, већ и на верској разлици. Његов утицај је несумњиво био битан, а његов глас имао је изразиту тежину. Званично, он је подржавао несумњиво злочиначки режим. У приватним препискама и разговорима благим сугестијама је указивао на пропусте, а понекад, истина, оштрије критиковао појаве. Међутим, не постоји доказ да је његова критика захватила суштину проблема, узрок и крајње инспираторе и водеће политичке личности НДХ. Дебатовати о потреби за добровољним преласком у католичанство када неколико становништу виси кама над главом; или причати о потреби за кажњавањем само кривих, у моменту када је једини критеријум за чињење злочина то што је неко друге вере или нације, неколико је капи савести у пустињи злочина. Поред тога, у преписци са кардиналом Маљонеом од 23. маја 1943. године, када може посредно, преко Ватикана, да суштински утиче на тадашње прилике, Степинац заправо ублажава тадашње злочине, бранећи власт НДХ, чиме дефинитивно показује да ни искрено, у себи, он није раскрстио са злочиначким режимом НДХ. Ово писмо је управо зато можда и његова најтежа оптужница. Такође, у извештају амбасаде Велике Британије из Београда од 1953. године, истиче се да је Степинац одржавао „непотребно срдачне односе" с немачким и италијанским окупацијским властима, као и с усташама, као и да није заузео јаван став против масакра над Србима²³.

III Објективна одговорност Алојзија Степинца

Када говоримо о Алојзију Степинцу, неодољиво се намећу асоцијације на јапанског адмирала Томојуки Јамашиту, који је од 1941. до 1945. управљао Филипинима, односно био тамошњи гувернер²⁴ и коме је 1. октобра 1945. започело суђење на основу параграфа 29 Посебног наређења број 120, донетог од стране Главног штаба Копнене војске САД. Суд који му је судио и који га је на крају осудио на смрт, утврдио је да је, нарочито за време евакуације Маниле, била извршена читава серија злочина, тзв. силовање Маниле, а да је Јамашита то морао знати, јер је то била ноторна ствар. Јамашита није учинио ништа, односно није учинио довољно да спречи те злочине, те је тада заузет став да се надређени (а под тиме се не подразумева само војни надређени, уосталом Јамашита тада више није био војник, већ цивилни службеник – гувернер) има сматрати одговорним и за дела својих потчињених, уколико су ти злочини очити, ноторни²⁵. Случај јапанског генерала Јамашите постао је тада, на неки начин, стандард у међународном хуманитарном праву,

19 D. Živojinović: *Vatikan, Katolička crkva i jugoslovenska vlast 1941–1958*, str. 66–67.

20 „Акција римокатоличке цркве” 2–6 (цитрано према V. Novak, op.cit., str. 322–323).

21 Preuzeto: R. Radić, op.cit.

22 J. Batejla, *Blazeni Alojzije Stepinac – Svjedok Evanđelja ljubavi*, knjiga 2, стр. 244–245.

23 L. J. Cohen: „Bosnia's Tribal Gods: The Role of Religion in Nationalist Politics”, *Religion and the War in Bosnia*, 1998, стр. 57.

24 Јамашита је био војник, али већ 1941. он одлази из војне службе и почиње своју цивилну каријеру, па ипак на крају бива проглашен одговорним по основу „командне одговорности”, што значи да се та врста одговорности примењивала и у другим случајевима, а не само када је реч о војним командантима.

25 J. Čirić, *Jamašita I My Lai, ili priča o ratnim zločinima, komandnoj odgovornosti i još po nečemu*; „Strani pravni život” – 1–2/2005, стр. 299–300.

стандард који је и данас актуелан, упркос томе што му се могу изрећи бројне критичке примедбе²⁶. Иако се, по мишљењу многих, ни одговорност највиших нацистичких злочинаца не би могла тако лако доказати да су се примењивали класични принципи кривичног права о умишљају, нехату, намери, просто зато што су недостајали писани трагови, документи који би недвосмислено доказивали да је у неком конкретном случају збиља било издато наређење за чињење злочина²⁷. Узима се такође да је, у том смислу, овде значајан и случај команданта Вирца (Wirtz) у америчком грађанском рату, у логору Андерсонвил (Andersonville), где је једна од тачака оптужнице била и та да дотични није предузео никакве мере да спречи злочине против својих заробљеника²⁸. Такође треба поменути и „Лајпцишка суђења” након Првог светског рата и два случаја „Landoverly Castle Case” и „Dover Castle Case”, где су, у оба случаја, кажњени команданти немачких подморница зато што нису спречили нити казнили своје потчињене за убијање непријатељских бродоломника²⁹.

Овде свакако треба поменути и једну пресуду Врховног суда САД, а поводом „Torture Victims Protection Act”, према којој се сматра одговорним не само лице које директно спроводи тортуру над неким, већ, исто тако, и било које друго лице које се налази на неком вишем положају фактичке друштвене власти³⁰ а које зна, али при томе ипак толерише или игнорише чињенице о спровођењу тортуре у неком конкретном случају³¹. Наравно, овде треба бити сасвим реалан и објективан: Степинац није био ни војни заповедник, нити пак политичар, иако је био члан Хрватског сабора, те у том смислу говорити о његовој кривичној или политичкој одговорности, уистину може бити врло проблематично. Међутим, асоцијације које се овде намећу, односно питања која се постављају, тичу се пре свега моралне одговорности надбискупа Степинаца, који је по свом фактичком положају и утицају водећег црквеног великодостојника имао заиста посебну одговорност.

Ако бисмо стриктно примењивали „Јамашита критеријуме”, критеријуме које је у ововременим условима у доброј мери применио и Хашки трибунал, кардинал Алојзије Степинац би несумњиво био одговоран зато што је знао или могао знати за тешке злочине и тешка кршења међународног хуманитарног права, а није ништа предузео да спречи та дела.

Аргумент да у време Степинаца није био успостављен, тј. није постојао институт командне одговорности не стоји, јер ни у време Јамашите такав вид одговорности није постојао, па ипак то није била препрека да Јамашита буде проглашен одговорним и осуђеним. Аргумент читавог међународног кривичног и хуманитарног права за Нирнебершка и Токијска суђења састоји се, у доброј мери, у томе да се ради о тако тешким, масовним и масивним кршењима људских права, о таквим злочинима да класични принципи као што је принцип „забране ретроактивности” не могу и не смеју бити респектовани у некој посебној мери³². Ако је то општи аргумент којим се оправдавао рад Нирнбершког и Токијског суда, због чега тај принцип не би могао бити примењен и на Степинаца, макар у једном чисто моралном смислу, односно у смислу његове моралне одговорности, коју ми овде превасходно имамо у виду. Најбитније од свих питања чини се питање да ли је Степинац тада, за време Другог светског рата, уистину знао и могао знати за оно што се дешава у Јасеновцу и на широком простору читаве НДХ. Може ли човек да зна оно што се догађа далеко од њега, изван његовог непосредног видокруга. „Јамашита стандард” каже да када су злочини масовни и ноторни, онда се заповедник, врховник уопште, не може правдати тиме да није знао³³. Но квантитет и интензитет злочина, као и системско, чак законско нормирање затирања Срба и Јевреја, па и сама писма у којима Степинац благо критикује одлређене појаве, јасно указују да је он знао мање-више реално стање ствари. Степинчеве сугестије и одређена критика представљају „пontiјепилаатско прање руку”, јер у суштини он се ни једног момента не одриче, нити критички однос према НДХ. Његова критика односи се на извесна скретања и, у већини случајева, пре је стилског карактера. Степинац дефинитивно није тврда струја НДХ, нити постоје докази који би га повезали директно са злочинима, па ни са слављењем злочина иза којих стоји

26 У вези са концептом „командне одговорности”, отварају се бројна питања, а пре свега питање да ли је надређени знао, а затим и питање колико је фактички могао да контролише ситуацију на терену, до којег нивоа командант некога може да контролише, тј. да ли генерал треба да контролише не само своје пуковнике и мајоре, већ и своје редове, те у ствари да ли све то значи увођење објективне одговорности у кривично право, што је апсурд своје врсте (Jovan Ćirić, *Objektivna odgovornost u krivičnom pravu*, Beograd, 2008).

27 Т. Meron, *Međunarodno pravo čovečnosti potiče iz davnina – eseji* (prevod na srpski), Beograd, 2004. str. 67.

28 I. Bantekas; – štampano izlaganje u zborniku radova (konferenciji) „Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu”, – izdanje Fonda za humanitarno pravo, Beograd, 23. i 24. maj 2003, str. 13.

29 Ibid.

30 Ово је, свакако, занимљива формулација: „фактичка друштвена власт”, што подразумева да овде ипак није реч само о војним заповедницима. 31 Anne Mahle; *The Yamashita Standard – Justice and Generals*; PBS-Around the World, доступно на интернет адреси: www.pbs.org/wnet/justice/world_issues_yam.html (скинуто 3. XI 2016)

32 Значајан број правника је након Другог светског рата, суочен са страхотима рата, заузео став изражен у начелу: „de maxima non curat lex” – за кажњавање најтежих злочина није нам потребан закон (Đorđe Ignjatović, *Zločini protiv čovečnosti*, – savetovanje Jugoslovenskog udruženja za za krimonologiju i krivično pravo: „Jugoslovensko krivično zakonodavstvo i slobode i prava čoveka i građanina” – Zlatibor 20–22. septembar 2001, str. 66).

33 Овде се, у ствари, ради о класичном кривичноправном институту који се може повезати са кривичним делима нечињења. У једној пресуди Савезног немачког суда се, на пример, каже да власник стана, када се догоди напад на неку особу која је гост у његовом стану, није дужан да активно стане на његову страну уколико се ради о блажим и лакшим нападима на ту особу, на пример, о увреди. Међутим, ако се ради о тежим нападима и директном угрожавању телесног интегритета његовог госта, власник стана дужан је да га заштити и активно стане на његову страну (Zoran Stojanović, *Krivično pravo – opšti deo*, – Šesto, izmenjeno i dopunjeno izdanje, – Beograd, 2002, fusnota broj 28, strana 124). Наравно, овде се у случају Степинаца не ради о истој ситуацији, али, одговарајуће асоцијације и поређења се намећу.

НДХ. Међутим, он дефинитивно јесте човек сисетма НДХ, које се не одриче нити је критички посматра.

Друго суштинско питање када бисмо говорили о одговорности Степинца јесте да ли је он могао утицати и спречити чињење одређених кривичних дела, односно да ли је његов утицај био такав да је могао утицати да се тако тешки злочини не десе. Уистину, он није имао фактичку власт. Међутим, његова поменута преписка са кардиналом Маљонеом од 23. маја 1943. годину, у којој Степинац ублажава системске злочине почињене у НДХ и брани постојање ове државе и њене челнике, показује и да када је имао утицај он га није користио да исцрта линију раздвајања између себе и злочиначког режима НДХ. Имајући у виду тадашњи утицај Ватикана, Степинац, ако и није имао довољно личне храбрости да у јавном животу или личним сусретима и препискама са челницима НДХ утиче на смањење злочина, несумњиво је као изасланик Свете столице могао да реално прикаже стање ствари и на тај начин посредно утиче на стварање притиска којим би се смањила бруталност злочина.

Може се приметити да је и пре II светског рата Степинац био изразит католик и националиста који се залагао за права хрватског народа. Анализа и Степинчевих дневничких бележака и његових иступа јасно указују да је Србе и Хрвате посматрао као конкуретне политичке субјекте у Краљевини Југославији, као и однос католичанства према православљу. Такође, истицао је да би Срби требало да се окрену католичанству.³⁴ Такви ставови, иако свакако екстремни, могу се и прихватити као легитимни, све до оног момента када своје отеловорење нису нашли у усташком покрету. Можемо рећи да постоји апсолутни консензус, који се не може установити ни поводом једног другог историјског догађаја, о злочиначком карактеру нацизма и фашизма, као једним од најмрачнијих пројеката зла у светској историји. Злочини почињени под усташким режимом НДХ најтамнији су кутови тог пројекта. Имати улогу у том систему једноставно значи бити на погрешној страни историје. Могуће је да Степинац интимно није славно злочине НДХ, али је евидентно да се није уздигао изнад вала историјских догађаја који га је носио и од кога ни једног момента није желео да се опере.

IV Може ли Степинчево страдање водити ка испуљењу

Тема овог списка није Степинчев живот након II светског рата. Али је, са догматског аспекта његове канонизације, немогуће не испитати тезу да је његово страдање заправо испуљење, односно поставити питање да ли је показао покајање које га уздиже изван профаног међу свете. Ми нећемо улазити у анализу суђења коме је био изложен. Суштински гледано, Степинац је након II светског рата дошао у сукоб са комунистичким властима. И критичари његовог дела става су да су његова осуда и затварање последице његовог противљења новим властима и политичког сукоба између Ватикана и Југославије. Но, суштински, његов став према комунизму одавно је био негативан. Тако је још 1937, након што је Папа Пије XI објавио енциклику *Divine redemptoris*, у којој осуђује комунизам, Степинац, тада надбискуп, одржао антикомунистички говор³⁵. Кључан тест за Степинца био је његов однос према нацистичкој творевини НДХ, чији је део система био, и постојање, односно непостојање катарзе када је реч о том делу његове биографије. Докази о покајању су оно што такође недостаје у његовој биографији.

V Случај Дитриха Бонхефера као модел супротан Степинцу

Дитрих Бонхефер (*Dietrich Bonhoeffer*) немачки је евангелистички свештеник који се оштро противио прогону Јевреја,³⁶ сматрајући да хришћани не могу остати неми и подржавати прогоне којима су изложени Јевреји. Овај доктор теологије био је угледни протестантски свештеник, међутим, сматрао је да црква која колаборира са нацистичким режимом нема додир са исконским хришћанством, па је основао Исповедајућу цркву. Истицао се јавном критиком нацистичког режима, због чега му је забрањен јавни рад. Такође је учествовао у спашавању Јевреја. Иако га II светски рат затиче у Америци, Бонхефер одлучио је да се врати у Немачку. Настављајући противљење нацистичком режиму, 1943. године бива одведен у затвор, а затим пребачен у концентрациони логор. Његову тежњу да буде на страни прогоњених ни животна угроженост ни нацистички логор нису могли зауставити, нити сломити дух праведности и побуне у његовој души. Тако је пред сам крај рата, због учешћа у организацији атентата на Адолфа Хитлера, усмрћен³⁷.

Посебан куриозитет у његовој биографији представља чињеница да га је Други светски рат затекао у САД, где је учествовао на теолошком семинару у Њујорку. Иако је био непомирљиви противник нацизма, одлучио је да се врати у Немачку. Његови пријатељи убеђивали су га да остане, знајући каквој се опасности излаже. Бонхефер је одбио њихове молбе. Његов избор најбоље изражава одговор који је дао једном свом пријатељу:

34 Р. Ралић, оп. cit.

35 „Nadbiskup koadjutor g. dr. Stepinac održao je veliki govor u kome je oštro napao komunizam”, *Vreme*, 10. VI. 1936, стр. 4. Преузето из: R. Radić: фус. 25.

36 L. L. Rasmussen, *Dietrich Bonhoeffer: Reality And Resistance*, 2005, стр. 130.

37 E. Bethge, *Dietrich Bonhoeffer: A Biography*, 2000, стр. 927.

„Схватио сам да сам погрешио доласком у Америку. Овај тежак период у нашој националној историји, ја морам да проживим заједно са народом Немачке. Немам никакво право да учествујем у обнови хришћанског живота у Немачкој, ако сада не поделим искушење моје пастве. Хришћанство у Немачкој се суочава са страшним избором. Или ће поразом њене нације хришћанска цивилизација преживети или ће победа немачке нације значити разарање хришћанства. Знам коју од ових алтернатива морам изабрати. Али тај избор не могу направити лично заштићен.”³⁸

VI Уместо краја

Имајући у виду тежину злочина почињених у НДХ, канонизација Степинаца има заиста елементе секундарне виктимизације жртава и њиховог потомства. Управо зато ово питање донста и није гест помирења у ери вођења екуменског дијалога и покушаја сарадње. Степинаца нема потребе приказивати у најгорем светлу, нити његов портрет осликавати најмрачнијим бојама. Могуће је да је његово понашање било просечно, типично, у историјским врлетима када се дух и карактер сламају и повијају. Очигледно, без обзира на свој велики интелект, овај најмлађи бискуп у историји није био дорастао улози коју му историја доделила, да би се сврстао у позитивне актере. Хришћанин у њему никад није надвладао национално. И то чак не мора бити спорно, нити су та два у тако перманентном сукобу. Међутим, у моментима када се отелотворење својих националних политичких тежњи налази у једном таквом злочиначком нацистичком пројекту, кидају се све везе са исконским хришћанским вредностима. Једноставно, као хришћанин је морао стати на страну обесправљених и прогоњених, попут немачког свештеника Бонхефнера. Опортунизам и прорачунатост у тим страшним моментима иманентни су просечним људима, али не и свецима. Недостатак покајања и више разумевања које Степинац у писму кардиналу Маљонеу од 23. маја 1943. године налази за целате, пре него за жртве, нису компатабилни са хришћанским етосом. Злочини и прогон којима је било изложено нехрватско становиштво по бруталности је слично прогонима раних хришћана, које нобеловац Сјенкјевич описује у своме делу *Quo vadis*. И управо још једна парабола, везана за апостола Петра, подсећа на хришћански етос. Када је апостол Петар бежао из Рима од бруталних прогана којима су били изложени хришћани, срео је Христа који је ишао у супротном смеру. На питање апостола Петра: *Quo vadis, Domine*³⁹, Исус је одговорио да иде у Рим како би га поново разапели. Постићен одговором, Петар се вратио у Рим, где је мучен и убијен, а у његову част је подигнута црква *Quo vadis*. Могуће да библијске параболе делују као претежак критеријум за обичне људе, али не би требало да су претешке за свеце. Тај избор и сусрет са *Quo vadis* параболом имао је немачки свештаник Бонхефнер, изабравши хришћански етос и исписавши своју биографију достојну библијских великомученика. Бонхефнер не само што није ћутао и што није подржавао; не само што није прећуткивао и жмурио; не само што је одабрао да напусти сигурност Америке и врати се у Европу захваћену паклом нацизма; он се активно и јавно супротставио стајући на страну прогоњених. Чак и заточен, под претњом смрти, он наставља да исцртава границу између себе и злочинаца, на крају је утемељујући и својом крвљу.

Одлучивање о канонизацији Алојзија Степинаца заправо је поновно отварање те хришћанске параболе и тог исконског питања и запитаности. Питања са којим се они који ће доносити одлуку морати да се сусретну у Риму, недалеко од цркве *Quo vadis*.

Алојзије Степинац, надбискуп загребачки у НДХ, даје благослов Анти Павелићу

Alojzije Stepinac, Archbishop of Zagreb in ISC, gives the blessing to Ante Pavelić

³⁸ *Ibid.*, стр. 736.

³⁹ Куда идеш, Господе?

Savo Manojlović LL.M.*
Institute of Comparative Law

SUMMARY:

THE CANONIZATION OF ALOJZIJE STEPINAC – QUO VADIS?

The question of canonization of Stepinac represents, of course, an internal matter of the Catholic Church, but it is also an act that has a significant political and historical weight. And as such, this act is subject to public scrutiny. Bearing in mind that the main problem of Stepinac is his political (in)activity in the Independent State of Croatia (NDH), this matter cannot be reduced to the level of Serbo-Croatian relations, and even less to the level of Orthodox Serbs and Catholic Croats. Firstly, the Serbs were not the only victims in the NDH, Jews, Roma and antifascist Croats were victims too. Secondly, the NDH was a product of Nazism and as such the relationship toward this political legacy should be viewed from the perspective of universal human values toward Nazism and Fascism.

The purpose of this paper is precisely the recognition of this historical moment and the belief that participation in such a debate would contribute to truth and peace. Of course, by shedding light on life of an individual who is on its way to becoming a saint from a moral and legal perspective, might not have from the dogmatic point of view no grounds. Namely, whether someone will become a saint or not does not depend on the moral correctness with which he lived. On the contrary, it is well known fact that in Christianity some of the biggest sinners became holy after having gone through a certain transformation. The story of the Apostle Paul, who primarily persecuted Christians as Saul, and then underwent a transformation and became a supporter of Christianity upon undergoing a transformation and becoming blind and hearing the very voice of Christ speaking to him ("Saul, Saul, why are you persecuting Me?"), is well known.

Stepinac was undoubtedly a prominent and influential figure in the NDH. He did not have a high military, nor to some extent political position, even though he was a member of the Croatian Parliament, thus consequently a part of the then political system, but he was the highest church dignitary in the then dominant religion in the country that demanded the extermination based not only on national but also on religious differences. His influence was significant without a doubt, and his voice had a distinct weight. Officially, he undoubtedly supported the criminal regime. In private correspondence and conversations he had pointed to certain omissions through mild suggestions, and from time to time he had indeed sharply criticized the events. However, there is no evidence that his criticism has at any moment caught the essence of the problem, the cause and ultimate instigators as well as leading political figures of NDH. Debating about the need for a voluntary conversion to Catholicism when non-Catholic population has a knife hanging over their head; or talking about the need to punish only the guilty ones, at the time when the only criterion for committing a crime is one's belonging to the opposite faith or nation, looks like a few drops of conscience in the desert of crimes. They even appear to be formal reproaches relating to details. In addition, within his correspondence with Cardinal Maglione from 23 May 1943, when he could have essentially and indirectly influenced the then circumstances through the Vatican, he actually reduced the then crimes and defended the government of NDH, which definitely indicates that he was not sincere to himself in terms of breaking off with the criminal NDH regime. It is precisely this letter that perhaps represents his most serious indictment.

(In) activity of Alojzije Stepinac in NDH can be compared with the activity of Dietrich Bonhoeffer in Nazi Germany. He was a German priest who fiercely opposed Nazism by helping the Jews and who was ultimately executed by the Nazis as a result of his struggle.

* Savo Manojlović, Research assistant. Email: savomanojlovic@yahoo.com.

Bearing in mind the seriousness of the crimes committed in the NDH, the canonization of Stepinac has indeed the elements of secondary victimization of victims and their offspring. That is why this question is not really a gesture of reconciliation in the era of leading ecumenical dialogue and attempts of cooperation. There is no need to present Stepinac in the worst light possible, or to paint his portrait with the darkest colours. It is possible that his behaviour was average and typical of the historical turmoil when the spirits and characters are easily broken and bended. It is quite obvious, regardless of his great intellect, that the youngest bishop in the history was not up to the role that history had granted him in order to be classified as one of the positive actors. A Christian within himself never overcame a nationalist. This may not even be a problem, nor are the two in such a permanent conflict. However, when the embodiment of personal national political aspirations is found in one such criminal Nazi project that the NDH really was, then all ties with the genuine Christian values are torn. Simply put, as a Christian he had to take the side of the people deprived of their rights and persecuted, like the German priest Bonhoeffer. The opportunism and calculation in those terrible times are immanent to average people, not saints. The lack of repentance and a greater level of understanding for the executioners than for the victims, which Stepinac had expressed a year earlier in the letter addressed to Cardinal Maglione on 23 May 1943, are not compatible with the Christian ethos. In terms of brutality, the crimes and persecution to which a non-Croat population was subjected are similar to the persecution of the early Christians, which Nobel laureate Sjenkijević describes in his work *Quo vadis*. Yet another parable related to the apostle Peter reminds us of the Christian ethos. When the Apostle Peter was running away from Rome, i.e. from the brutal persecution to which the Christians were exposed, he encountered the Christ who was going in the opposite direction. On the question of the Apostle Peter: *Quo vadis Domine?*, Jesus replied he was going to Rome to be crucified again. Ashamed by his reply, Peter returned to Rome, where he was tortured and killed, and where the church "*Quo vadis*" was erected in his honour. It is possible that the biblical parables seem as overweight criterion for ordinary people, but it should not be for saints. German priest Bonhoeffer had the choice and the encounter with *Quo vadis* parable too, but he chose the Christian ethos and thus wrote his own biography worthy of the great martyrs of the Bible.

The decision on the canonization of Alojzije Stepinac actually represents the re-opening of this Christian parable and of that primordial issue of questioning ourselves. The issue with which those who are in charge of making this decision will have to deal in Rome, not far from the church... *Quo vadis?*

Keywords: Stepinac, Independent State of Croatia, ethics, canonization, law.

Постер коначног решења Јеврејског питања у нацистичкој сателитској
Независној држави Хрватској из 1942. године

Poster about final solution of Jewish question in Nazi satellite
Independent State of Croatia 1942

